

Emoties en professionaliteit

Studiemiddag 21 maart 2014

verslag samengesteld door Wim van Kessel en Judith Leest

Werkers in de zorg leren om 'professioneel' te handelen. Een belangrijk onderdeel daarvan is dat ze leren om hun emoties te reguleren, zo niet te parkeren omdat ze zouden storen in de beroepsuitoefening. Toch zijn er theorieën in de ethiek die onderbouwen dat gevoelens niet zonder meer nutteloos of gevaarlijk zijn. Zorg zou juist beter worden als emoties niet worden genegeerd, maar kritisch onderzocht en vruchtbaar gemaakt voor het geven van goede zorg. Als deze emoties 'op begrip' worden gebracht zijn ze een belangwekkende bron van kennis: ze doen begrijpen of aanvoelen wat er voor de ander op het spel staat en wat van waarde is.

Op het presentiecongres in oktober 2013 gaf Désanne van Brederode een prikkelende reflectie op de vraag welke plek emoties in goede zorg moeten hebben¹. Deze studiemiddag gaan we verder aan de slag met dit thema, vanuit de centrale stelling dat emoties, indien goed bewerkt, de professionaliteit kunnen versterken.

Blok 1: Inleiding, legitimatie en kadering, o.l.v. Andries Baart

Het eerste blok van de studiemiddag besteden we aan een introductie op het thema. Om te beginnen gaan we in op de vraag waarom we, vanuit de presentie, het thema emoties binnen professionaliteit op de agenda zetten. Aan de hand van voorbeelden verkennen we op welke wijze emoties vandaag de dag gestalte krijgen binnen praktijken en opleiding van professionals. Verschillende posities passeren daarbij de revue: van het geheel 'buiten zetten' van emoties tot het klakkeloos omarmen van emotionaliteit als onderdeel van professionaliteit of het inzetten van 'irrelevante' emoties. Daarbij wordt uiteengezet wat veelgebruikte argumenten zijn bij het al dan niet verwerpen of omarmen van emoties, zoals neutraliteit, rechtvaardigheid (*fairness*) en zelfbescherming. Kortom, hoe werkt het binnen de *mainstream* praktijken en wat zijn redenen om hier nog eens grondig over na te denken?

De meeste mensen zijn opgeleid met de gedachte dat een goede professional zijn emoties buiten zijn werk houdt, ze er niet in mag stoppen, en niet emotioneel mag worden. Binnen opleidingen zijn daar cursussen voor: grenzen bewaken, afstand houden! Er zijn ook goede redenen waarom dat verstandig is. Eén van de redenen hiervoor is dat emoties soms een loopje met ons kunnen nemen, de overhand kunnen krijgen waardoor je eerlijkheid (*fairness*) er enorm onder lijdt. Je gaat dan de één voortrekken voor de ander, meer doen voor de één dan voor de ander. Je oordeelsvermogen wordt aangetast door het te veel aan gevoelens, je gaat scheef kijken, te veel gewicht hechten aan zaken waarbij je dat niet zou moeten doen. Je bent voor de cliënt niet meer transparant. Deze wordt afhankelijk van de werker: voelt die wat voor mij, wil hij wat voor me doen, moet ik iets extra's doen om wat voor elkaar te krijgen?

---

¹ deze TEDtalk van Désanne van Brederode is hier te bekijken: http://www.presentie.nl/video/presentie-toegelicht/item/498-tedtalk_desanne_van_brederode_congres_2013

Het grote pleidooi voor emoties op afstand is ook het pleidooi voor bureaucratie in de goede betekenis: In een moderne samenleving geeft de bureaucratie je een fatsoenlijke behandeling, wie je ook bent en wie ook de functionaris is die je toevallig aantreft. Je bent niet afhankelijk van gevoelens; je hoeft niet te smeken, je bent niet afhankelijk van de luimen van de werker. Een professional houdt die gevoelens weg en gaat voor het ideaal van rechtvaardigheid, neutraliteit. Dit is een belangrijke eerste reden om emoties en professionaliteit niet te vermengen: omdat emoties je oordeelsvermogen vertroebelen.

Een tweede reden komt heel sterk tot uitdrukking in een filmpje, een interview met voormalig longarts Mariska Koster in het tv-programma Pauw & Witteman op 2 dec. 2013; <http://pauwenwitteman.vara.nl/media/305461>. Zie ook haar artikel in Medisch Contact (<http://medischcontact.artsennet.nl/archief-6/tijdschriftartikel/139161/arts-heeft-eenzaam-beroep.htm>) en de samenvatting van de reacties hierop (<http://medischcontact.artsennet.nl/archief-6/tijdschriftartikel/139886/verhaal-gestopte-longarts-maakt-veel-los.htm>).

Dit filmpje wil een ander argument onder de aandacht brengen voor de stelling dat je emoties en professionaliteit niet te veel moet verweven. Het eerste argument had betrekking op de aantasting van je oordeelsvermogen. Het tweede argument, dat zichtbaar wordt in de persoon van deze voormalige longarts, is dat teveel emoties iemand weerloos maken, op een glijbaan zetten naar een burn-out. De kern van haar argument is: al die emoties in zo'n fabrieksmatige setting maken dat de essentiële zelfbescherming ontbreekt. Haar oordeelsvermogen wordt niet aangetast, maar haar weerstand wordt aangetast in het werk dat ze moet doen.

Resumé deel 1

Goede redenen om emoties weg te houden van professionele zorgverlening:

1. Ze vertroebelen je oordeelsvermogen
2. Ze slopen je zelfbescherming; putten je uit
3. Ze zijn heel complex en je weet mogelijk niet goed waaraan je werkt als je erop ingaat

Er is een derde, heel klassiek argument: omgaan met emoties is verwarrend. In opleidingen komt dit aan de orde bij thema's als overdracht en tegen-overdracht. Als voorbeeld: soms denk je dat je bezig bent met de rouw van de ander, maar ben je met je eigen rouw bezig. Of ben je blij met iemand, maar ben je niet zozeer blij met hem of haar maar blij met jezelf. Emoties zijn in veel gevallen enorm complexe aangelegenheden, maken het niet zo helder wat je voelt of denkt, van wie ze zijn en over wie het

gaat. Dit argument kan dan ook worden opgevat als een waarschuwing. In de literatuur wordt iets dergelijks ook aangeduid met *wounded healer*: mensen die erg geïnteresseerd zijn in het helpen / genezen van anderen omdat zij zelf een niet te stelpen wond bij zich hebben. Als je je eigen wonden te boven kunt komen en alles goed op orde hebt, kun je een heel goede hulpverlener worden, omdat je weet hoe je met wonden om moet gaan. Voorwaarde is dan wel dat je heel goed weet wat je wonden zijn, er een verhouding toe hebt opgebouwd, omdat je anders je werk organiseert rond je eigen problemen. Het argument van de complexiteit van emoties stelt dus de vragen: van wie zijn ze, hoe transparant zijn ze en waarom richt je je er op?

Er is nog een veelgehoord argument: als de professionele zorg steeds meer afkoelt en koud wordt, dan is het heerlijk wanneer er ergens nog een paar hoekjes zijn waar emoties mogen groeien en bloeien. Nederland loopt bijvoorbeeld over van de vrijwilligers in de palliatieve zorg en de hospices, omdat in dat domein nog wel ruimte is voor betrokkenheid en emotionaliteit. Het probleem dat daar onder zit is dat, wanneer zorg alleen maar zakelijk mag of moet zijn, mensen ongelofelijk opveren als

het wel met warmte mag. Wanneer we kijken, zoals de strekking is van het werk van Lucas Meijs², waar vrijwilligers naar toe trekken, dan hebben ze een sterke voorkeur voor werk waar ze met hun emoties goed uit de verf kunnen komen, wellicht omdat de rest van de zorg zo koud is.

Het kennen van deze set argumenten is nodig om straks de stelling te kunnen uitwerken dat 'emoties er wel toe doen, en we er wel wat mee moeten. Het is van belang ons te realiseren dat de bestrijders van deze stelling ook heel goede argumenten aan hun kant hebben.

Nog enkele kanttekeningen. Ook als we deze argumenten niet hadden, dan nog zijn we verplicht het er over te hebben. Presentie heeft in zijn basisfilosofie veel ruimte ingebed voor emoties. Soms prachtige emoties als compassie en solidariteit, soms nare emoties als boosheid, verontwaardiging of afwijzen omdat het te gek voor woorden is.

Ook wanneer je stelt dat emoties op afstand moeten worden gehouden van professionaliteit, zul je moeten vaststellen dat emoties er

simpelweg zijn,

in het leven van de werker of in de filosofie van de werker. Het heeft geen zin om emoties alleen maar weg te drukken, dat lijkt niet de manier om er mee om te gaan. In de volgende blokken wordt hier verder op ingegaan.

Je zou kunnen denken dat emoties nu eenmaal bij een individuele mens horen. Maar emoties horen ook bij een cultuur van een land, bij een dokterscultuur of bij een andere manier van opgeleid zijn. De gedachte dat emoties hoogst persoonlijke gevoelens zijn, is niet helemaal waar. In Zuid-Afrika is de emotie bij het overlijden van iemand aan aids bijvoorbeeld heel anders dan wanneer hier een aidspatiënt overlijdt. Culturen of organisatieculturen doen iets met je: het is niet altijd van mij persoonlijk.

Tenslotte, bij de stelling 'professionals houden afstand tot emoties' is het goed om ook na te denken over het begrip afstand. Er is afstand in soorten: emotioneel afstand houden, reflexief afstand houden, fysiek afstand houden. Je kunt emoties alle ruimte geven, maar er voortdurend goed over nadenken. Dichtbij komen en op afstand gaan kan heel goed samengaan, kan tegelijk optreden. Afstand houden en iets doen met afstand zijn nuanceringen: je kunt emotioneel heel dichtbij komen, en tegelijk reflexieve afstand behouden.

Emoties zijn er, horen bij onze filosofie en berusten op allerlei begrippen waarvan het de moeite waard is om over na te denken.

Resumé deel 1

Drie kanttekeningen hierbij:

1. In de basisfilosofie van presentie spelen emoties als compassie, verontwaardiging enz. een grote rol
2. Bovendien de emoties zijn er wel: over beheersen en beheren
3. Emoties zijn niet per se puur persoonlijk, niet per se van mij, en er zijn soorten afstand

---

² Lucas Meijs, EUR hoogleraar vrijwilligerswerk, zie uit 2010 <http://repub.eur.nl/pub/17833/>

Blok 2: Emoties in en aan het werk, o.l.v. Judith Leest

Het tweede blok beginnen we met een korte introductie op het psychologische perspectief op emoties en professionaliteit. Voor professionals die dagelijks met mensen werken, en in situaties komen die betrokkenheid en affectie oproepen, maar evenzeer irritatie en machteloosheid, is het van groot belang om zorg te dragen voor een goede psychohygiëne. Emoties kunnen helpen om het werk plezieriger te maken, maar soms is het parkeren ervan noodzakelijk voor zelfbescherming. Vanuit de presentiebenadering, waarin de ‘persoonlijke factor van de werker’ een grote plek heeft, stellen we dat emoties niet weggemoffeld hoeven worden maar dat het goed is om ze te leren beheren.

Werken in de zorg geeft soms veel voldoening en plezier, maar is soms ook frustrerend en machteloos makend. Positieve en negatieve emoties: je zit er niet altijd op te wachten en ze zijn niet altijd functioneel. Maar waar hebben we het eigenlijk over? Is er een handige, voor ons goed bruikbare definitie van ‘emoties’? Daarover denkend kom je al snel tot het oordeel dat dit eigenlijk ‘niet te doen’ is. Zo divers als het palet aan ervaringen van emoties, zo divers en talrijk ook de definiëring en concepten over wat emoties, gevoelens en affecten zijn. Op ons congres in oktober 2013 sprak Désanne van Brederode in haar lezing (zie pagina 1) over gevoelens als onderstroom en over emoties als meer tijdelijke erupties. Dit is één manier van definiëren, die op andere plekken weer anders wordt gezien.

Toch is het voor ons van belang om helder te zijn over dit onderwerp. Hiervoor kunnen we zoeken naar de betekenis voor alledag, maar ook naar een wetenschappelijke invalshoek die voor verder onderzoek bruikbaar is. In een alledaagse definitie is emotie een verzamelbegrip waaronder we gevoelstoestanden scharen: boosheid, irritatie, blijdschap, medelijden, schaamte, trots. Daarmee zijn we er niet; hiermee slagen we er niet in om het begrip emotie duidelijk te omschrijven, o.a. omdat emotie niet direct naar waarneembare verschijnselen wijst, maar naar een grote variëteit aan gevoelens, gedachten of gedragingen die we interpreteren als een emotie. Het is, kortom, contextueel bepaald: huilen om niet mee mogen met een schoolreisje vinden we bij een kind niet per se emotioneel, maar als volwassenen dat doen wanneer ze niet mee mogen met een uitje van het werk benoemen we het als ‘doe niet zo emotioneel’. Of wanneer een manager van een instelling hard uithaalt naar medewerkers: dit benoemen we als emotioneel bij de manager die een vrouw is, en bij een man houden we het er op dat hij ‘de confrontatie niet schuwt’.

Voor een wetenschappelijke definitie sluiten we graag aan bij het werk van de Amsterdamse hoogleraar emotietheorie Agneta Fischer³: emoties zijn veel rationeler dan we vaak denken, emoties zijn zinvol en geven ons inzicht in wat onze doelen en motieven zijn.

---

³ A.H. Fischer, *De zin en onzin van emoties*, Prometheus, 2010

Bij (de definitie van) emoties onderscheiden we een viertal componenten:

- inschatting: in een emotie geef je een beoordeling, geen vage gevoelens maar een scherpe inschatting van een situatie; uit iemands emotie kunnen we iemands interpretatie van de situatie afleiden (*appraisal*).
- actietendens: emoties geven aan dat je de neiging hebt om iets te doen, iets te veranderen in de relatie of de omgeving; klassiek is het vluchten of vechten.
- lichamelijke verandering: verandering van hartslag, 'vlinders in je buik' of 'mijn maag draait zich om'.
- expressies en gedrag: emoties zijn zichtbaar in je gedrag.

Om de presentie-positie te verduidelijken is het van belang te onderkennen dat je kunt nadenken over emoties vanuit allerlei disciplines. Voor wie die meer theoretisch invalshoek verder wil bestuderen is het werk van filosofe Miriam van Reijen⁴ interessant. Uit dit overzichtswerk blijkt dat de disciplinaire invalshoeken talrijk zijn: van filosofie tot psychologie (van psychodynamisch tot sociaalpsychologisch) of neurobiologie. De laatste jaren is er veel aandacht voor de fysieke kant van emoties, vanuit de neurowetenschappen. Dan gaat het om de vraag of en hoe emoties in bepaalde hersengebieden te lokaliseren of te beïnvloeden zijn. Dat leidt bijv. tot nieuwe therapieën voor depressie, waarbij bepaalde delen in de hersenen worden gestimuleerd.

Wij kiezen voor het psychologische en het ethische perspectief, omdat dat naar ons idee het meest helpt om goed te denken over professionaliteit en emoties. En omdat we emoties koppelen aan presentie en aan praktijken: emoties in en aan het werk.

Waarom zouden we ons vanuit de presentietheorie bezig houden met emoties in het werk??

Hiervoor kennen we een drietal motieven:

- **de persoonlijke factor:** binnen de presentiebeoefening doe je het werk niet zomaar als functionaris vanuit een methodiek, maar je bent zelf in tel. Dat betekent dat je je eigen persoon meeneemt in het werk, en dus ook je eigen emoties, net als je eigen bestaansethiek, jouw idee over 'het goede leven' en de deugden die je kenmerken. Als dat dan zo is, kun je maar beter zicht hebben op die persoonlijke factor en je emoties goed beheren.
- Emoties zijn verder van belang vanuit het **relatieve werken**. De kern van presentie is relationeel werken; goed aansluiten en afstemmen op iemand is essentieel om goede zorg tot stand te brengen. Relaties hebben een bijzondere wisselwerking met emoties, relaties komen niet tot stand zonder emoties; andersom, als je de relatie eenmaal hebt kan dit ook helpen om goed met emoties in het werk om te gaan.
- Ten slotte is de presentie een **morele theorie**: het gaat over wat van waarde is en wat goede zorg is; zorg is meer dan technisch-instrumenteel (hoe goed je zorg in handelingen uitvoert). Bij presentie gaat het om zorgzaamheid, rechtvaardigheid, solidariteit, etc. Er komen morele vragen uit naar voren die verbonden zijn met emoties; emotie is een belangrijke kennisbron over wat van waarde is, wat goede zorg voor de ander is. Zo kan boosheid een belangrijk signaal zijn over wat er op het spel staat, dat er iets niet deugt in de zorg.

Daaruit volgt het belang van twee disciplinaire perspectieven (uit alle aanwezige perspectieven) die voor professionele praktijken vanuit presentie(-perspectief) van belang zijn: het psychologische en ethische perspectief. Psychologisch: emoties zijn een kenbron voor goede zorg voor **jezelf** (is het

⁴ Miriam van Reijen, red. *Emoties. Van stoïcijnse apatheia tot heftige liefde*, Klement Kampen, 2006/2007

werk voor jou leuk en prettig, of lastig en slopend; geeft het voldoening, ga je niet over de schreef of zitten emoties je soms in de weg?). Hier gaat het primair over hoe omgaan met emoties zodat je het zelf volhoudt. En vanuit het ethische perspectief zijn emoties primair een kenbron voor goede zorg voor de **ander**: hoe omgaan met emoties zodat je begrijpt hoe het tot het goede zorg voor de ander leidt.

Vertaald in een mooie volzin vanuit de presentie : goede zorg is 'afstemmen op de ander, terwijl je afstemt op jezelf' (Annelies van Heijst⁵).

Vanuit de presentie willen we het omgaan met emoties verhelderen vanuit het begrip *beheren*, dit is anders dan het begrip *beheersen*. Beheersen = bedwingen, kalm blijven, controleren, domineren, inslikken, intomen; dit is wat werkers in de opleiding doorgaans wordt aangeleerd, onder het mom van 'professionele distantie'. Beheren = onder je hoede hebben van een goed, het onderhouden, de verantwoordelijkheid hebben voor iets. Dit is niet alleen een ander woordgebruik, maar het betekent ook iets anders. Het betekent dat je je van je emoties bewust kunt zijn, ze onder ogen kunt zien. En het gaat uit van steeds weer onderzoeken, van reflectie en beraad over alles wat er zich qua emoties in je werk voordoet: is het boven je macht (waarom ik geïrriteerd raak over deze cliënt), is je ambitieniveau jegens de cliënt terecht, waar moet ik mijn grens stellen, is overdracht aan een collega terecht en mag er sprake zijn van 'matchen' vanuit een 'klik'?

In de bijeenkomst worden nu twee filmfragmenten vertoond. Het eerste fragment is een uitsnede van 10 minuten uit de VPRO Holland Doc documentaire van 14 januari 2010 "Dodelijk dilemma, euthanasie vanuit doktersperspectief" (<http://www.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1133983> vanaf 07'12"). Hierin zien we een huisarts die een euthanasieverzoek krijgt van een man met een zenuwbaanaandoening. We zien hoe hij zijn emoties toelaat en ze ook lijkt te beheren; we zien hoe hij ze de ruimte geeft, zichzelf een zekere bezinning gunt, zijn moeite en verdriet deelt met een collega maar ook met de patiënt in kwestie. Hij probeert zijn emoties te laten zijn in een soort vertragende manier van omgaan; dat mondt uit in een heel liefdevolle en betrokken, menselijke huisarts die moeite heeft met de situatie maar uiteindelijk ook opgelucht en voldaan is. Het is een '*good practice*', de emoties van de professional zijn relationeel ingebed; door het relationeel werken van de huisarts raakt hij emotioneel betrokken.

Het tweede fragment is een uitsnede van 10 minuten uit de uitzending van VARA Zembra van 16 januari 2014 over ouderen mishandeling (<http://www.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1390053> vanaf 13'11"). Hierin komen verzorgenden en mantelzorgers van mensen met dementie in beeld. Het gaat vooral over de emoties van boosheid, irritatie, ongeduld maar ook schaamte en zelfwalging; de niet zo verheven, mooie emoties;. Gevoelens die veel werkers wel eens of geregeld hebben, maar waar ook een taboe op rust. Wat doe je met de cliënt die je irriteert, hoe hou je het vol als een patiënt je continu uitdaagt, in je handen bijt of boos is? In deze korte uitsnede leggen we de nadruk op het perspectief van de werker (minder op "wat is goede zorg?"): hoe hou je het vol, hoe beheer je die irritatie goed, zodanig dat je je niet hoeft te schamen? Ook komt aan de orde: praat je erover met collega's, neem je afstand, hoe *deal* je ermee; en wat doet werkdruk?

De filmfragmenten zijn niet bedoeld om te gaan discussiëren over de beroepen van huisarts of verzorgende of over de rol van mantelzorgers. Ze zijn bedoeld om het gesprek op gang te helpen over hoe je zelf als professional met emoties omgaat in je werk, welke plek ze (mogen) hebben en wat het belang is voor zelfzorg, het werk goed kunnen volhouden en je eigen emotiehuishouding.

---

⁵ A. van Heijst, *Menslievende zorg. Een ethische kijk op professionaliteit*, Klement Kampen, 2005 - 2008

Recapitulerend: een van de *mainstream* argumenten is dat je emoties moet parkeren uit zelfbescherming. Wij zeggen vanuit presentie-perspectief: het is, in de eerste plaats vanuit zelfzorg en in de tweede plaats vanuit goede zorg voor de ander, van belang om emoties wel onder ogen te komen, je ervan bewust te worden. Om ze vervolgens te leren beheeren, wat iets anders is dan beheersen (emoties niet in volle omvang toelaten).

Aan de hand van de inleiding en de twee filmfragmenten kunnen we nadenken over vragen:

- Is het een goed idee om emoties in werk toe te laten en te beheeren? Wat betekent 'beheer'? Wat zijn vruchtbare vormen van beheer?
- Herkent u het verschil tussen 'stoom afblazen' en beheeren, verteren, bewerken, reflecteren?
- Wat draagt bij aan zelfzorg? Is dat inderdaad het beheeren, of is dat soms toch ook het beheersen of distantiëren?
- Welke condities vanuit de organisatie of cultuur zijn helpend voor een goede omgang met emoties? In de filmfragmenten zien we bijv. collegiaal contact, samen een sigaretje roken; maar blijft het daar dan bij?
- Wat doet werkdruk in de omgang met emoties? Wat betekent het als emoties taboe zijn in de organisatiecultuur?
- Welke eisen stelt het aan de opleiding van werkers?
- Valt het te leren om emoties een goede plek te geven?
- Kun je wel voorbereid worden op de dagelijkse omgang met 'lastige' patiënten, op de confrontatie met de dood?

Terugkoppeling na discussie over bovenstaande vragen in kleine groepjes leverde de volgende inzichten.

Bij het zoeken naar de verhouding/balans tussen beheeren en beheersen lijkt het soms voor de hand te liggen om eerst je emoties te leren beheersen voordat je ze kunt beheeren. Echter, soms lukt dat beheersen de hele tijd niet en dan is het van belang je af te kunnen vragen wat er eigenlijk aan de hand is, waarom je zo reageert; dat is in zichzelf een vorm van beheer. Bijvoorbeeld: waarom ben ik zo gemakkelijk lyrisch over iemand, of waarom laat ik mijn irritaties zo snel in boosheid overgaan die ik niet weet te verbergen? Vanuit de toestand dat het beheersen van je emoties moeilijk is of niet lukt, is beheer op zijn plaats, met karaktertrekken van overleggen en interpreteren en vaak *re-labelen*: is dit wel boosheid of is het onmacht, of ben ik eigenlijk verdrietig? Het ligt er dan bijvoorbeeld aan of het een incident is of een permanente onmacht.

De kunst is om emoties productief en vruchtbaar te maken voor het werk. Dat gebeurt niet wanneer iemands tranen worden opgedweild en hij/zij met meelevende of troostende woorden wordt overstelpt. Dan is er wel aandacht voor (een teveel aan) emoties, maar dat is weinig vruchtbaar voor het werk. Bovendien worden mensen klein door het wegpoetsen of afnemen van emoties, in plaats van dat ze sterker worden door hun emoties te leren beheeren. Het voorbeeld van de huisarts die het moeilijk heeft met euthanasie maakt dit goed duidelijk. Hij heeft het er ongelooflijk moeilijk mee, maar niemand vraagt hem dit ongemak weg te houden; hij toont zijn emotie, bespreekt het zonder dat iemand zegt dat het voor hem toch wel erg is dat hij er zo mee zit. Het is geen goed idee om het ongemak er uit te halen. Door zijn beheerde emoties kan hij zijn werk op een vruchtbare wijze doen, zonder zijn emoties weg te redeneren of zich erdoor te laten overmannen. .

Blok 3: Van emoties naar morele intuïties, o.l.v. Andries Baart

In dit laatste blok bespreken we het ethische perspectief op emoties en professionaliteit. Dit keer zoomen we specifiek in op het onderzoeken van emoties in hun morele betekenis. Aan de hand van een onderscheid tussen sentimenten, emoties en affecten bespreken we welke verschillende morele betekenissen aan gevoelens kunnen worden toegekend, en op welke wijze ze onderzocht en beheerd kunnen worden. In lijn met wat o.a. filosofe Martha Nussbaum zegt, hebben emoties vaak een cognitieve inhoud: ze hebben kennis in zich over wat van waarde is, wat het goede is. Vanuit zo'n benadering is het toelaten van en de reflectie op emoties niet zozeer belangrijk voor de persoonlijke mentale 'hygiëne' van een werker, maar komt er een bredere morele horizon tevoorschijn: emoties kunnen ons helpen om te bepalen wat goede zorg is.

Martha Nussbaum⁶ behoort tot de filosofen die zeggen dat “emoties beoordelingen bevatten die redelijk zijn”. We zijn gewend om te denken dat emoties ons uit het spoor helpen; emoties storen, vertroebelen je denken, maken je partijdig, maken dat je onredelijk wordt, dat je faalt. We zijn hierin opgevoed door de filosoof Kant, die vindt dat emoties er in de ethiek niet toe doen. Als je zijn werk (her)leest kom je tot de conclusie dat hij daarin grotendeels gelijk heeft gekregen. We zijn ook opgevoed met de Griekse filosoof Plato, die de mens beschrijft als behept met een ziel die je kunt vergelijken met een span paarden dat door de hobbels alle kanten op wil, maar gelukkig ingetoomd wordt door het verstand, de rede. We houden hier de gedachte aan over dat emoties ons van het pad brengen, ons onredelijk maken of partijdig.

Maar er is ook een stroming in de filosofie - en Martha Nussbaum is daar een heel goed voorbeeld van - die zegt dat het veel ingewikkelder is: emoties bevatten ook redelijkheid, bevatten beoordelingen en emoties kunnen ons ook over allerlei zaken informeren. Zo legt Martha Nussbaum uit: “soms voel ik medelijden met iemand, wat een gevoel is dat je overvalt. Wanneer dat gevoel je overvalt – het is niet een geregisseerd gevoel – hebben er enkele beoordelingen plaats gevonden. Zonder dat ik het weet heb ik geoordeeld dat deze persoon onschuldig is. Het bevat nog een beoordeling: dat wat er gebeurt is onverdiend en buiten proportie.” Je kunt wel denken dat het niet goed is om medelijden te voelen, maar als je ervan bewust raakt dat dit gevoel je overvalt, dan kun je maar beter begrijpen wat er aan de hand is, wat dit gevoel betekent; het gevoel geeft je inzicht, door de erin opgesloten beoordelingen. Filosofen die er zo over denken, zeggen dat je emoties moet onderzoeken. Want wat je met je beredenerende verstand niet zo snel kunt achterhalen, is door de emotie aan je getoond. Weliswaar kunnen emoties je ook op een dwaalspoor brengen, dus je kunt er niet blindelings achteraan hollen. De redenering begint met de gedachte dat het niet per se zo is dat emoties je oordeelsvorming verstoren, maar ze geven inzicht; en daar is je beoordelingsvermogen op gebaseerd.

---

⁶ Martha C. Nussbaum, *Oplevingen van het denken. Over de menselijke emoties*. Ambo, 2006

In haar nieuwste boek⁷ haalt Martha Nussbaum ook andere filosofen aan, die zeggen dat alle grote stelsels die we hebben, allemaal beginnen met emoties. Als voorbeeld: momenteel wordt er aandacht besteed aan 25 jaar kinderrechten (20 nov. 1989, Kinderrechtenverdrag VN). Op een recent congres stelde een jonge jurist: “de kinderrechten zijn geformuleerd op grond van een diepe, diepe verontwaardiging over wat kinderen is overkomen”. Het stelsel van kinderrechten is ontstaan vanuit diepe emoties: dit is niet goed, dit moeten we niet normaal vinden, dit mag kinderen niet overkomen, dit is toch geen leven!

Martha Nussbaum zegt in dit boek hetzelfde, het is een pleidooi voor een humane, rechtvaardige samenleving. Zij laat, vanuit een groot betoog waarin allerlei klassieke filosofen de revue passeren zien, dat ons stelsel van een humane samenleving is gebaseerd op de gedachte dat we een beetje van elkaar houden, dat het ons niet om het even is wat er met een ander gebeurt. Deze samenleving, is uiteindelijk gebaseerd op liefde, zo stelt Nussbaum. Op het moment dat we de samenleving zo inrichten, dat we de liefde er uit drukken, ondermijnen we zelfs een hard rechtstelsel dat op die basale emotie gebaseerd is.

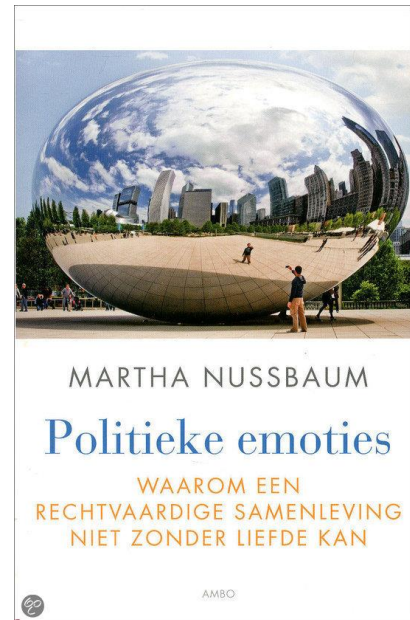
Interessant is dat veel filosofen niet alleen zeggen dat emoties ons inzicht geven, maar dat het ook gevoelens zijn die ons een belangrijke morele impuls geven om actief te worden: ‘omdat ik het te gek vind, omdat het me aangrijpt, daarom doe ik het’. Het verschaft ons handelingsmotieven.

Om dit te illustreren kijken we naar een filmpje: uitsnede uit College Tour, 14 maart 2014, met minister Frans Timmermans; <http://www.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1404296> van 21’20” tot 28’57”. Hierin kun je zien hoe persoonlijke emoties werken als een moreel motief voor het handelen als professional.

Er zijn filosofen die zeggen: emoties onthullen altijd mijn belang. Klassiek is hierbij het voorbeeld: ik doe de deur open, er staat een tijger, ik schrik me een ongeluk, ik krijg een vluchtneiging en gooi de deur dicht. De emotie (hevige schrik) laat, nog voordat ik iets kan beredeneren, zien dat het enorm in mijn belang is ervandoor te gaan. Schrikreacties, vluchtreacties, reacties waarin mensen walgen, zijn heel zinvol omdat het je onmiddellijk informeert over gevaar, besmetting of iets ergs waarbij je uit de buurt moet blijven. Je krijgt dus zonder na te denken al informatie van je emoties: niet pluis! Dit is een indicator voor iets wat je nog niet goed kunt beredeneren, maar wat je wel serieus wilt nemen.

Tenslotte kunnen emoties je kaders doorbreken, je laten schrikken wanneer je iets heel verkeerd hebt gedaan, ziende blind bent geweest of horende doof. Emoties schudden je dan zo krachtig door elkaar (o, wat stom!, o, wat erg!), dat je weer opnieuw moet beginnen met denken.

Natuurlijk ondervinden bovenstaande opvattingen nog veel kritiek. Maar het punt is: alleen maar denken over emoties als iets storends, wat je beoordeling tart, is geen goed uitgangspunt. Er is een zeer achtenswaardige stroming filosofen en psychologen die zegt: emoties onthullen ons een redelijk besef van de werkelijkheid, onthullen ons beoordelingen en inschattingen die we serieus moeten

---

⁷ Martha Nussbaum, *Politieke emoties. Waarom een rechtvaardige samenleving niet zonder liefde kan*. Anbo, 2014

nemen. Het zou wel eens kunnen zijn dat emotie sneller is dan verstand. Daarmee zeg je dat het in het optreden van professionals zinnig is om werk te maken van emotie, omdat emoties belangrijke informatie bevatten.

In het boek *De Zorgval*⁸ wordt aan het slot van hoofdstuk 3 (De betekenis van relatiegericht werken) ook ingegaan op 'de onbewerkte gevoelens', pag. 88 e.v. Hierbij wordt voorgesteld om niet zomaar de term emoties te gebruiken, maar eerder te spreken over gevoelens (*feelings*). Sommige gevoelens zijn sentimenten, sommige zijn emoties en andere zijn affecten.

Morele betekenis van emoties

Betekenis	Betekenis van het gevoelsconcept	Culturele bestending van de zorgbehoefte van de ander	Onderzoekbaar via vormen van moreel beraad/ reflectie	Wat onderzoek je in dat type moreel beraad?	Om welke variant van de zorgethiek gaat het?
Gevoelens					
Sentimenten	Algemene stemming en neiging met betrekking tot x	Door de zorg te baseren op sjablonen	Moreel beraad als ideologiekritiek (Selma Sevenhuijsen en Daniel Engster)	De (onwenselijke) doorwerking van onbewuste macht en beelden op keuzen in de zorg	Politiek ethisch georiënteerde zorg-ethiek
Emoties	Gevoelsmatige begrip of evaluatie van wat er met y op het spel staat	Door de gewoonte emoties te negeren of juist direct vanuit emoties zorg in te richten	Moreel beraad als de kritische hermeneutiek van de morele ervaring (Paul van Tongeren)	Wat emoties als moreel relevante kenbron waard kunnen zijn voor zorgverlening	Cognitief georiënteerde zorg-ethiek
Affecten	Gehechtheid en zich verplicht weten aan (de relatie met) de bijzondere ander z	Door algemene regels en plichten te verzaken ten gunste van bijzondere anderen	Moreel beraad als de kritische regulering van moreel particularisme (Jonathan Dancy)	De relevantie van bijzondere, casus- en contextgestuurde morele gevoeligheid voor zorgverlening	Personalistisch georiënteerde zorgethiek

Sentimenten zijn algemene gevoelens die in de lucht hangen; dit zijn geen privé gevoelens. Zo hebben we gevoelens bij kinderen met Down syndroom, of bij Marokkanen; wat we daarbij denken is een gevoel in de categorie sentiment. Emoties zijn gevoelens die ik persoonlijk heb, bijvoorbeeld boosheid. Affecten zijn gevoelens die ik voor een ander heb: dan gaat het over om iemand geven, aan iemand gehecht zijn.

Misschien moeten we om verder te komen met het idee dat emoties een impuls geven aan moreel handelen, dit onderscheid in gevoelens maken. Sentimenten zijn gevoelens van een algemene stemming. Soms is het goed de zorg daarop te baseren, maar soms ook helemaal niet. Zo kan het sentiment over Downsyndroom kinderen je tot bepaalde vooronderstellingen leiden over ontwikkelingsmogelijkheden of tot voorkeursgedrag, vergeleken met iemand met een andere verstandelijke beperking. Als we gaan bespreken of gevoelens ons een morele impuls geven, moeten we wel kijken hoe het zit met sentimenten, want die werken ongelofelijk door, onbewust soms. Wanneer je sentimenten wilt onderzoeken, moet je aan ideologiekritiek doen: waar komen die

⁸ A. Baart, C. Carbo, *De Zorgval*, Thoeris, 2013

beelden vandaan, wat is dit voor voorstelling van zaken, waar is dat op gebaseerd? Het doel hierbij is om de macht, die op onbewuste wijze doorwerkt in ons handelen, te zien en eventueel te beteugelen, de keuze te maken er al dan niet in mee te gaan. Dan is de zorgethiek politiek georiënteerd.

Ook hiervan is een filmpje een uitstekende illustratie. Dit filmpje is een uitsnede uit Kruispunt van 9 maart 2014, over Down syndroom; <http://www.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1402781> van 2'00" tot 7'35". Hierin wordt duidelijk gemaakt dat emoties soms gebaseerd en vermengd zijn met sentimenten. Gevoel komt naar voren, gebaseerd op beelden of verhalen; in dit voorbeeld ingebed in een cultuur van besluiten nemen over wel of geen abortus. Gevoelens komen hier niet voort uit een diepe geraaktheid, maar zijn gebaseerd op sentimenten. Als we gaan nadenken over het beheer van emoties, is het goed om deze eerste laag te onderkennen. Sommige gevoelens, bijvoorbeeld van angst of schrik, zijn gebaseerd op sentimenten die heel maatgevend zijn. Nadenken over emotie begint dan niet pas bij boos of verdrietig zijn, maar er ligt nog een heel gebied voor. Beheren van sentimenten betekent soms, zoals in dit voorbeeld, dat je met grote nuchterheid naar feiten en cijfers kijkt.

Op de tweede rij van het schema gaat het over emoties, die ons kennis geven en informeren over dat er iets essentieels op het spel staat, bijvoorbeeld bedreiging of vernedering. Sommige emoties kunnen ons enorm motiveren om vanaf dat moment moreel te gaan handelen: emoties vormen het begin van morele intuïtie, bijvoorbeeld de emotie 'wat erg!, wat verschrikkelijk!' Met die emoties moet je niet naar de psychiater of naar een intervisiegroep, maar die emotie toont je dat er iets op het spel staat dat werkelijk verschrikkelijk is. Het laat ons de beraadslaging beginnen over wat er zo verschrikkelijk aan is. Als alles in je in opstand komt, omdat je er niet goed van wordt of omdat je ervan weg wilt lopen, dat is het tijd om dat te onderzoeken, niet in een psychologisch perspectief maar in een ethisch perspectief. Het gaat dan niet om de emotie die we bij de ander zien, maar wat de emotie met jou doet. Als je verschrikkelijke beelden ziet, roept dat een verlangen op om het beter te doen. Het aanzien van het lijden van een ander doet mij pijn, geeft me een gevoel van machteloosheid en verontrusting over wat er in de toekomst nog meer voor verschrikkelijks staat te gebeuren. Dit roept op tot moreel beraad, kritisch denken.

In de derde rij van de tabel gaat het weer over een ander gevoel. Het gaat hier om affecten, gevoelens die je hebt of kunt hebben voor een ander. Hierdoor ga je soms door dik en dun om die ene te redden: *going the extra mile*. Bij alles wat je doet toch nog een eind verder gaan, omdat deze ene persoon je aan het hart gaat, en het je niet om het even is wat hier gebeurt. Bijvoorbeeld, een psychiater die zegt dat het hem niet om het even is wat er met zijn patiënten gebeurt, omdat het wel 'mijn (!) patiënten' zijn. De literatuur over zorgethiek zegt dat als hulpverleners dit soort affecten hebben, als ze gehecht zijn aan iemand, dat dat een particulier gevoel is dat heel gemakkelijk eindigt in wat wel wordt aangeduid als favoritisme. Want om die ene geef je wel, en al die anderen dan? In de ethiek van Kant kan men hiermee helemaal niet uit de voeten; de ethiek van Kant is gebaseerd op algemene regels voor het geheel, en hier zitten we in de hoek van particularisme, voor ieder geval een eigen wetmatigheid. Mag dit wel, of mag dit niet? Het is omstreden.

In de grondslag van presentie is het idee van een moreel particularisme opgeborgen. Hiervoor wordt verwezen naar het niet gemakkelijk te doorgronden werk van Jonathan Dancy (o.a. zijn boek *Ethics without Principles*, 2004). Hij stelt dat alle algemene ethische principes altijd sneuvelen in bijzondere gevallen; universele regels zijn dan niet toepasselijk, het is altijd anders. Het enige waarop ik me kan verlaten is wat ik erbij voel, wat ik erbij zie, hoe ik het interpreteer. Ook hierover moeten we

nadenken, over particularisme of favoritisme: waarom deze wel en die anderen niet? Dit wordt heel krachtig verwoord in het gedicht 'Mannen en vissen' van Maarten van Roozendaal (zie slot).

Resumerend: als we emoties in beheer moeten nemen, en er met elkaar argumenterend en reflecterend over praten, dan moeten we met sommige gevoelens / sentimenten aan ideologiekritiek doen, met andere gevoelens aan moreel beraad doen, om er een ethisch motief aan te verbinden, en met sommigen gevoelens moeten we uitzoeken of moreel particularisme op zijn plaats is. Gevoelens hebben zin, mits ze in beheer genomen worden; hiervoor zijn verschillende vormen van beheer beschikbaar. Bovendien moeten we bij het nadenken over gevoelens het niet alleen hebben over emotie als signaal dat er iets op het spel staat, maar ook over sentimenten en affecten.

De volgende vragen en stellingen krijgen de deelnemers aan de studiemiddag tot slot ter overweging mee; op deze vragen zal bij een andere gelegenheid verder ingegaan moeten worden:

- Zijn sentimenten altijd verwerpelijk, deugen ze niet, zoals in veel literatuur naar voren komt? Zijn er ook gezonde sentimenten, waardoor de term vraagt om een neutrale definitie. Bijvoorbeeld, kunnen sentimenten iets betekenen voor de weerbaarheid van mensen?
- Emoties zijn er; je moet ze niet zozeer beheersen maar onderzoeken.
- Zijn we op den duur in de presentiebenadering in staat om moreel particularisme salonfähig te maken? Ofwel, mogen we zeggen dat favoritisme niet per se verwerpelijk is omdat goede werkers van hun cliënten moeten mogen houden vanuit het idee dat dit hen een goede impuls voor moreel handelen brengt?

#####

Van de CD 'Kerstmis in April' van Maarten van Roozendaal & Egon Kracht:

<http://grooveshark.com/#!/search/song?q=Maarten+van+Roozendaal+Mannen+en+vissen>

Mannen en vissen

Maarten van Roozendaal

De zee is groot
Er is een man op het strand
Er liggen ook heel veel vissen op het strand
De man bukt
Hij pakt één vis, hij geeft de vis een kus
Hij gooit de vis in zee.
De vis is blij

Daar komt nog een man
Hij zegt "Er zijn veel te veel vissen
Jij pakt steeds één vis, Dat helpt toch niet
Kijk dan hoeveel vissen er nog zijn
Jij bent stom"

De man bukt weer
Hij pakt één vis, hij geeft de vis een kus
Hij zegt: "Leg jij dat dan maar uit aan deze vis"
Einde

